

СИНТАКСИЧНІ ЗВ'ЯЗКИ МІЖ СЛОВАМИ В ПІДРЯДНИХ СЛОВОСПОЛУЧЕННЯХ І ПРИСЛІВНИЙ ОBOB'ЯЗКОВИЙ КОМПОНЕНТ ФОРМАЛЬНО-СИНТАКСИЧНОЇ СТРУКТУРИ РЕЧЕННЯ

Проблема виділення прислівних обов'язкових компонентів переплітається з непростою проблемою взаємозв'язку й розмежування основних синтаксичних одиниць – речення і словосполучення – як центрального питання теорії синтаксису загалом. Заслугує на увагу в цьому зв'язку висновок, який зробив І. Р. Вихованець у своїй монографії «Прийменникова система української мови»: «Розмежування синтаксичних одиниць-конструкцій – речення і словосполучення – становить одну із складних проблем теорії синтаксису. Найвразливішим місцем синтаксичної теорії стосовно співвідношення речення і словосполучення є проблема словосполучення» [4, с. 26].

Основні ідеї, покладені в основу теорії прислівних обов'язкових компонентів, мають свою історію, у якій простежується неоднакове, а то й протилежне у своїй основі трактування словосполучень щодо виявлення в них ознак синтаксичної природи (В. В. Виноградов, А. М. Мухін, О. С. Мельничук, М. М. Прокопович, Г. М. Удовиченко, Н. Ю. Шведова). Посилені акценти на номінативних ознаках словосполучення (В. В. Виноградов), ототожнення власне-словосполучень і невласне-словосполучень (М. М. Прокопович, М. В. Щерба, Г. М. Удовиченко), розширення сфери одиниць-словосполучень (О. С. Мельничук), по суті справи, дещо переорієнтували теорію словосполучення як головної синтаксичної одиниці. В україністиці з появою праць І. Р. Вихованця, К. Г. Городенської утвердився новий підхід до вивчення словосполучення і речення. Так, І. Р. Вихованець наголошує: «Фундаментальне розрізнення речення і словосполучення ґрунтується на тому, що формальним представником речення виступає присудок, фундаментальним представником словосполучення – його означуваний (опорний) член, який завжди здійснює зовнішні стосунки словосполучення з іншими структурними одиницями речення» [4, с. 27].

Мета статті – визначити роль синтаксичного зв'язку в підрядному словосполученні в утворенні обов'язкових прислівних компонентів формально-синтаксичної структури речення. Об'єкт дослідження – підрядне словосполучення. Предмет дослідження – обов'язкові прислівні компоненти формально-синтаксичної структури речення.

Розгляд словосполучень як мовних чи мовленнєвих побудов, похідних від речення, зумовив значне поглиблення теорії формально-синтаксичного членування простого речення на основі теорії синтаксичної деривації. Основоположні ідеї цієї теорії закладено в працях К. Г. Городенської [5], зокрема стосовно умов утворення факультативних прислівних компонентів.

Поділяючи думки І. Р. Вихованця та К. Г. Городенської про природу й типи словосполучень, аналізуємо утворення прислівних обов'язкових компонентів на базі власне-словосполучень: *виконувати план, шанувати батьків, казати правду, відроджувати село, боротися з безробіттям, забезпечувати добробут, перетинати кордон, споруджувати монумент, стосунки з владою, встановлення пам'ятника, порівняння з минулим, задоволення бажань, згадка про війну, покоління батьків, поводитися чемно, поклик серця, відновлення пам'яті, систематизація знань, вдячний другові, гідний нагороди* тощо. Власне-словосполучення розглядаємо як синтаксичну конструкцію, що відбиває зумовлені системою мови можливості опорних повнозначних слів до поєднання з певними словоформами. Специфіка утворення власне-словосполучень полягає в тому, що в них поєднання повнозначних слів зумовлене внутрішніми сполучувальними властивостями; їхня структура є передбачуваною законами поверхневого рівня мови. У таких словосполученнях елементи

мають залежний характер і в такій формі входять у структуру речення. Речення з власне-словосполученнями включає їх «готовими» у свою структуру [3, с. 29-30].

Умовою творення власне-словосполучень є сильний підрядний зв'язок між їхніми складниками. Особливий статус у системі власне-словосполучень посідають словосполучення, утворені синсемантизмом опорного слова: *зберігати спокій, відстоювати правду, реалізувати значення, явище деривації, система голосних, милуватися природою, заглиблення в теорію, повний сили, гідний нагороди*.

Власне-словосполучення, як і невласне-словосполучення, відмінні щодо творення, об'єднує спільна ознака в поверхневій структурі речення: як перші, так і другі, розчленовуються на окремі компоненти, що входять у формально-синтаксичну структуру речення.

Концептуальну основу теорії виділення прислівних компонентів формально-синтаксичної структури речення з наступним поділом їх на обов'язкові та факультативні складає теорія про синтаксичні зв'язки між словами в підрядних словосполученнях. Прислівність підрядного зв'язку спричиняє певну градацію сили односпрямованого зв'язку між словами в словосполученнях. У транспонованих у реченнєву структуру словосполученнях такий зв'язок незмінно переходить у речення, відтворюючи різні залежності між компонентами формально-синтаксичної структури речення. Отже, невід'ємною домінантою виокремлення обов'язкових прислівних компонентів слугує вчення про два типи підрядних словосполучень: власне-словосполучень (*згадувати минуле, зустрічати весну, заощадження коштів, прийом ліків, вступ до аспірантури*) та невласне-словосполучень (*посваритися через непорозуміння, бланки для документів, друкувати швидко*).

Обов'язкові прислівні компоненти характеризує обов'язковий передбачуваний сильний зв'язок між словами в підрядному словосполученні. «Передбачуваність, як і обов'язковість зв'язку спричинюють властивості опорного компонента. Обов'язковість підрядного зв'язку – це його необхідність, регулярність» [2, с. 28–29]. З ознаками передбачуваності та обов'язковості прислівного підрядного зв'язку між словами в словосполученні (між формально-синтаксичними компонентами в реченні) тісно пов'язана ознака сили підрядного зв'язку [3, с. 192]. У конструкціях, де позиція залежного прислівного компонента з валентного погляду є передбачуваною й обов'язковою, сила підрядного зв'язку більша, ніж у конструкціях із необов'язковим (факультативним) компонентом.

Власне-словосполучення утворюються внаслідок реалізації опорним словом сполучувальних властивостей (реалізацією первинної сполучуваності слова) і значною мірою визначаються його категорійними значеннями: *добра звістка, ніжна берізка, гірка образа, щире захоплення, духовний скарб*.

Невласне-словосполучення є результатом перетворення речень (згортання їхніх компонентів). Вони не відбивають семантичної і структурної закономірності сполучуваності слів, а тому цей тип словосполучень не вживається поза реченням і не може набувати ознак предикативності, смислової та інтонаційної завершеності.

Слово в реченні потенційно може входити у різні словосполучення – як опорний і як залежний елементи. Опорне слово словосполучення може отримати статус залежного, а залежне може стати опорним у новому словосполученні. Діапазон синтаксичних можливостей опорного і залежного слів словосполучення різний. Залежний елемент словосполучення транспонується у реченнєву структуру, вже виконуючи функцію поширювача слова, тому роль прислівного поширювача певною мірою зумовлена його попередньою функцією у словосполученні. Наслідком перерозподілу синтаксичних зв'язків у формально-синтаксичній структурі речення є поява синкретичних компонентів [1].

Отже, визнаючи підрядне словосполучення результатом реалізації сполучувальних властивостей слова, трактуємо його як початковий етап формування прислівних компонентів формально-синтаксичної структури речення. Залежний елемент підрядного словосполучення отримує у формально-синтаксичній структурі речення статус прислівного обов'язкового компонента, зберігаючи семантико-синтаксичні відношення і зв'язки з опорним словом. У

поверхневій структурі речення прислівні обов'язкові компоненти являють собою залежні словоформи власне-словосполучень.

Притаманні словосполученню типи і форми синтаксичних зв'язків зберігаються в реченні; вони відтворюють відповідні зв'язки між словами транспонованого в речення словосполучення. В. А. Звегинцев з цього приводу зауважує: «Саме у словосполученні виявляються граматичні зв'язки слів, за допомогою яких із слів будується речення» [6, с. 132].

Типові для словосполучення синтаксичні зв'язки безпосередньо впливають на поширення опорних слів словосполучень, що є результатом реалізації їхньої синтагматики. Транспонуючись у речення і зберігаючи в ньому синтаксичні зв'язки, словосполучення утворює формально-синтаксичні компоненти як мінімальні синтаксичні одиниці реченнєвого рівня. Морфологічна природа, структура, семантика та функції цих компонентів відтворюють лексико-семантичну та граматичну природу відповідних підрядних словосполучень.

Словосполучення як синтаксична одиниця, що виникає на основі реалізації синтаксичних потенцій слова, виконує функцію поширення внутрішнього складу речення і характеризується здатністю опорного слова утворювати сильні позиції, які заповнюють обов'язкові залежні словоформи.

Отже, для розуміння синтаксичної природи словосполучення визначальними є сполучувальні можливості слів, які їх утворюють. Опорний елемент по-різному виявляє здатність реалізувати синтаксичні зв'язки у словосполученні, що зумовлюється передусім граматичною природою тієї частини мови, до якої він належить, а також семантикою обох поєднаних слів, як і характером виражених ними відношень.

Односпрямований тісний підрядний зв'язок слів у словосполученні забезпечує прогнозування опорними словами сильних прислівних позицій, що вже на рівні словосполучення утворюють і координують систему прислівних обов'язкових компонентів формально-синтаксичної структури речення.

Отже, прислівний обов'язковий компонент утворюється в складі підрядних словосполучень із опорними синсемантичними словами. Зберігаючи зв'язок із опорним словом словосполучення, при транспонуванні останніх у структуру речення такий компонент отримує статус обов'язковості, зберігаючи при цьому властиві йому ознаки підрядного власне-словосполучення.

Перспектива дослідження полягає в детальному вивченні лінгвальної природи різних за морфологічним вираженням обов'язкових прислівних компонентів формально-синтаксичної структури речення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабайцева В. В. Система членов предложения в современном русском языке / В.В.Бабайцева. – М. : Просвещение, 1988. – 160 с.
2. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис / І.Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
3. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови / І.Р. Вихованець – К. : Наук. думка, 1992. – 222 с.
4. Вихованець І. Р. Прийменникова система української мови / І.Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1980. – 286 с.
5. Городенська К. Г. Керовані другорядні члени речення і валентність предиката / К. Г. Городенська // Матеріали V конгресу Міжнародної асоціації українців. Мовознавство [зб. наук. статей]. – Чернівці : Рута, 2003. – С. 260-263.
6. Звегинцев В. П. Предложение и его отношение к языку и речи / В. П. Звегинцев – М. : Изд-во Моск. университета, 1976. – 307 с.

Стаття присвячена синтаксичним зв'язкам між словами в підрядному словосполученні та утворенню обов'язкових прислівних компонентів формально-синтаксичної структури речення.

Ключові слова: підрядне словосполучення, сильний підрядний зв'язок, обов'язковий прислівний компонент, власне-словосполучення.

The article shows the relations between syntactic connections between words in the inferior word combinations and the formation of obligatory word components of the formal syntactic structure of a sentence.

Key words: words combinations, strong connection between words, obligatory word component, word combination proper.

ФРАЗЕОЛОГІЗАЦІЯ СИНТАКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ: АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ

Активізація мовних процесів у синтаксичному контурі інколи зумовлює вагомі зрушення у формально-синтаксичному та семантико-синтаксичному планах різнотипних мовних одиниць. Взаємодія і взаємопроникнення один в одного двох мовних ярусів – фразеології та синтаксису – зумовлює постання специфічних синтаксично нечленованих побудов фразеологізованого типу. Проте якщо на лексичному рівні фразеологізація – процес глибоко вивчений, то на синтаксичному її параметри й досі чітко не окреслені. Усе це визначає актуальність дослідження.

Метою наукової розвідки є з'ясування природи процесу фразеологізації на синтаксичному рівні, визначення його впливу на постання фразеологізованих речень. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: 1) розкрити сутність фразеологізації як активного мовного процесу; 2) показати поетапність процесу та його місце в архітектоніці фразеологізованих речень.

Починаючи з другої половини ХХ ст., теорія фразеології доповнилася актуальними дослідженнями, одним із яких була проблема фразеологізації мовних одиниць. Нові наукові розвідки розширили теорію загальної фразеології, адже вони досліджували не лише лексичні фразеологічні одиниці, а й синтаксичні.

Ще О. Шахматов указував на необхідність розмежування стійких словосполучень і стійких речень з опертям на синтаксичний підхід. Аналізуючи нерозкладні словосполучення серед словосполучень загалом, він акцентував, що «нерозкладні словосполучення можуть бути закінченими і незакінченими» [11, с. 278]. Отже, у мовознавчому світі сформувалося бачення, що фразеологія «охоплює всі сторони мови як системи» [9, с. 83-84].

Н. Янко-Триницька і В. Телія відстоюють ідею багатоярусності будови фразеологічного складу мови: «Фразеологія не представляє окремого рівня в ієрархії структури мови, оскільки фразеологізми є на всіх структурних рівнях» [13, с. 435]

Розгляд фразеологічної системи мови в широкому тлумаченні підтримали такі дослідники, як В. Архангельський, О. Смирницький, О. Кунін, Ш. Баллі, Х. Касарес, Ф. Зейлер, А. Загнітко та ін. Так, О. Ісаченко зауважував, що «... до фразеології в ширшому розумінні слова тісно приєднується вивчення таких нероздільних сполучень, які є еквівалентами цілих речень» [4, с. 54].

В. Архангельський запропонував диференціацію фразеологічних одиниць за граматичною формою: на фраземи та стійкі сполучення. Він зараховував до фразеологізмів «... не лише утворення, що еквівалентні слову за значенням, а й за формою – вільним словосполученням і сполученням слів, але й одиниці, що є еквівалентними вільним реченням і предикативним сполученням слів» [1, с. 57]. Фразеологічна семантика почала відмежовуватися від семантики лексичної, що спричинило поглиблене вивчення особливостей структурно-семантичної організації синтаксичних конструкцій із фразеологічним значенням.

Солідаризуючись із поглядами Л. Ройзензона, що «...фразеологізація торкається як утворень, значною мірою усталених, лексикалізованих, які входять у сферу власне фразеологічну, так і тих утворень, що зазвичай стоять за рамками фразеології і традиційно розглядаються у синтаксисі... Прагнення мови закріпити для всезагального користування уже готові звороти мови (структурні зразки) і є тими тенденціями, які охоплюють усе більше і більше елементів мови» [9, с. 113], вважаємо, що фразеологізація мовних одиниць – універсальне лінгвістичне явище.